

TWEEDE ZITTING.

OP DINSDAG 29 MEI 1934, DES VOORMIDDAGS
TE TIEN UREN.

De Voorzitter opent de Vergadering.

De Secretaris-Plaatsvervanger leest de presentielijst voor, waaruit blijkt, dat MEV. VAN REGTEREN ALTENA van Amsterdam vervangen is door den Heer J. C. BRINKMAN; Ir. W. N. VAN NOOTEN van Rotterdam door den Heer B. QUIPEL, terwijl thans mede aanwezig is de Heer J. PAARDEKOOPEL, MEV. Dr. J. W. P. WARNING-DROST van 's-Gravenhage is vervangen door den Heer W. F. RIDDER VAN RAPPARD; Prof. VAN EVERDINGEN en Zr. SCHUTTE van Utrecht zijn vertrokken; bij de andere afgevaardigden van Utrecht is thans aanwezig de Heer P. H. VAN WIJK, Jhr. Mr. VAN SWINDEREN van Groningen is vertrokken. Van Leiden zijn MEV. FRENTZEN en de Heer HERFST vertrokken; aanwezig is thans bij de andere afgevaardigden de Heer A. W. VINK, MEV. DE WIJS-ROBINSON van Haarlem is vervangen door MEV. W. J. C. BLOMBERG-Zeeman, de Heer W. KAPTEIJN DEN BOUMEESTER door den Heer K. SANDERS, Van Meppel is de Heer HAKVOORT vertrokken. De Heer ROND en Mej. IJSSELSTIJN van Gouda zijn vervangen door de Heeren A. D. VAN VREUMINGEN en B. D. GROOTENDORST, Zr. v. d. HORST BRUIJN van Lochem is vervangen door den Heer C. H. POSTEL. De Heer RIKE en MEV. STROINK van Alkmaar zijn vertrokken; van Alkmaar is thans aanwezig de Heer A. ZWART. De afgevaardigde van Boskoop, de Heer ADR. VAN LEEUWEN is vertrokken. De Heer SOL van Zevenhuizen en de Heer KONING van Oosterbeek eveneens.

Remonstr.
gewestelijke
landdagen.

Dr. K. F. SPAARNAAIJ krijgt van den Voorzitter gelegenheid eenige mededeelingen te doen over den gewestelijken landdag, die voortaan den Broederschapsdag zal vervangen. De bedoeling is, dien in de toekomst voor het geheele land op denzelfden Zondag te houden, en wel op één, waarop alle predikanten in eigen gemeente zouden preeken. Voor dit jaar was het natuurlijk niet meer mogelijk deze regeling te treffen. 23 September heeft men nu gekozen. In vijf centra zal men dan samenkomen, n.l. in Arnhem, Groningen, Haarlem, Utrecht en Den Haag. Dat de duur tot één dag beperkt wordt en de reisafstand korter, maakt het deelnemen minder kostbaar en geeft kans op grooter aantal deelnemers.

Eens in de vijf jaren zal een algemeene Broederschaps-landdag gehouden worden.

De Voorzitter verzoekt nog de Heeren VAN DEN HOUTEN, HOLSBOER en VAN HEUSDEN de Rekening na te zien van het Legaat-KRIGHOUT.

Comm. tot
nazien v. d.
Rekening
Krighout.

Dan is het woord aan Prof. Dr. L. J. VAN HOLK uit Leiden tot het houden van zijn referaat over

Referaat
Prof v. Holk

DE BETEKENIS VAN VOLK EN STAAT EN HUN VERHOUDING TOT GODSDIENST EN KERK. ¹⁾

In uw midden, op onze Alg. Verg. een inleiding te mogen geven over „de beteekenis van Volk en Staat en hun verhouding tot Godsdienst en Kerk” is mij een even groote vreugde als eer. Vreugde, omdat het een belangrijk onderwerp is, brandend in vele harten; eer, omdat uwe uitnoodiging een vertrouwen in mij stelt, dat ik hoop niet te beschamen. Ik ben mij namelijk bewust, dat het geen geringe taak is, die gij mij in het kort bestek van deze morgensamenkomst hebt opgedragen. Gelukkig spreekt de beschrijvingsbrief van „inleiden”. Gelukkig ook vond het onderwerp breede voorbereiding in het convent van predikanten (dat zich drie maal in 't afgelopen jaar intensief met dit thema bezig hield) en in het advies van de commissie voor geestelijke leiding, aan welke bemoeienis de concept-verklaring haar in Handelingen I gegeven formuleering ontleent. Het zal nu onze taak zijn, deze verklaring in het licht der redeneering te stellen, opdat strekking, beweegreden en algemeene achtergrond Uwe Vergadering duidelijk moge worden, zoodat zij met des te grooter zekerheid hare meening uitspreken kan over het geboden concept.

Gaan wij alleen op de klank der woorden af, dan lijkt het om vier factoren te gaan: volk — staat — godsdienst — kerk. Ofschoon nu allerlei groepeerings dezer factoren mogelijk is, gaat het toch inderdaad om een tweeledigheid, die men op verschillende wijze nader kan aanduiden: de eischen van God tegenover de ordeningen dezer wereld; of: Christendom tegenover Cultuur; of: de verhouding van religieuze en politieke normgebieden. Heel veel ligt aan zulk een benaming niet, al ligt er wél zeer veel aan het feit dezer tweeledigheid: zij wijst op een verhouding, die niet onder één hoofd te brengen is, dan met min of meer gewelddadige terzijdestelling van het andere lid. Zulke tweeledigheid ligt diep in het wezen onzer christelijke cultuur besloten, en herhaalt zich dan ook op allerlei gebied. Ja, zij komt zoo vaak voor, ook in andere cultuurkringen en godsdienstsferen dan de westersch-christelijke, dat men van een algemeen menselijke tweeledigheid zou mogen spreken: eeuwigheidsbewustzijn en tijdgeest. Maar dan ligt het ook voor de hand, dat ons probleem een eeuwigheidsaspect, een principieel aspect, moet hebben, en een historisch,

¹⁾ De Concept-Verklaring, reeds afgedrukt op blz. 37/38 van Hand. I volgt nog eenmaal aan het slot van dit referaat.

versta: een actueel aspect. Over deze beide aspecten wil ik nader tot U spreken; om dan van het hieruit gewonnen inzicht de concept-verklaring nader toe te lichten.

* * *

Eerst het principieel aspect, dat wij willen nagaan historisch en systematisch.

Historisch. — Er was eens... een tijd, die de subtiële onderscheidingen tusschen volk, godsdienst, staat, kerk nog niet kende: de tijd van het nationaal polytheïsme. De Goden zijn lands- en volksgoden; de eeredienst is een staatshandeling ²⁾; zedelijke geboden en politieke wetten staan naast elkaar in Heilige Schrift. Wellicht geldt dit alles minder voor de vereering der Aardmoeder. Waar de Hemelvader, de Godenkoning, aangebeden wordt, daar geldt het stellig. Dan is eigen volk: Gods Volk — de anderen heeten barbaren of heidenen. De Koning is niet slechts de „Gezalfde Gods”, hij heet „Zoon van God”. Staat en Kerk, Natie en Cultus zijn nog een eenheid. Zij vinden elkaar in de „vereeringsgemeenschap”, zooals Prof. de Graaf het noemde. ³⁾ Zoo was het in het oude Griekenland; maar zoo was het aanvankelijk ook in Israël als bij de andere Semietische Volkeren. De veelvuldige historische vervlechting der Oudheid vindt ten slotte haar wijdsten vorm in het Romeinsche Rijk, vorm van uitnemend belang voor ons, omdat daarin de christelijke godsdienst ontstaan is. Er is dan veel gebeurd; volkeren zijn dooreen geschud. De grieksche beschaving heeft de oostersche wereld met een zeker internationaal vernis bedekt. Felle politieke strijd, burgeroorlogen, sociale verschuivingen hebben de oude nationaal religieuze gemeenschappen uiteengereten. Aan den eenen kant ontstaat een politieke en sociale ordening, die het geheele bekken der Middellandsche Zee omvatte. Aan den „binnenkant” hiervan ontstond een sterk geïndividualiseerde vroomheid of levenswijsheid, in mysterie-genootschappen en wijsgeerige scholen. Zoo worden universalisme en individualisme de polen van de Romeinsche wereld.

Bezegeling en bekroning van deze politieke ordening is de schepping van den keizercultus, die den regeerenden heerscher vereert als „onzen heer en god”. Eerst na 's keizers dood; dan ook bij zijn leven. Of men de vereering van den keizer in China als Zoon des Hemels of die der keizerlijke dynastie in Japan hiermee vergelijken mag, durf ik niet uit te maken. In elk geval is in het oude Rome een hoogtepunt bereikt van de inelkanderschuiving van politieke en reli-

²⁾ Zoo het grieksche woord leitourgia, voor de Atheners de burgerplicht aanduidend van koorleiding bij de opvoering der Tragediën; door de grieksche vertaling van het O. T. omschrijving geworden voor den tempeldienst; vanwaar ons woord liturgie(k), enz.

³⁾ In zijn geschrift „Om het Eeuwige Goed” § 4, 1—4.

gieuse normen, onder leiding van de politieke werkelijkheid: het imperium romanum.

In die wereld bloeit de individualistische levenswijsheid der stoïcijnen en epicuristen, die den enkeling leeren het ware geluk te zoeken in geestkracht, gelatenheid, onthouding van de wereld; in het bescheiden geluk in kleinen vriendenkring; somtijds ook in de bespiegeling van het wezen der wereld. En naast deze moraal van het toenmalig „denkend deel der natie” stond die bonte wereld van mysterie-godsdiensten, die tot breeder scharen spraken van verlossing en onsterfelijkheid, door wijdingen en sacramenten te erlangen. Zij vormden zoolik geen kerken, dan toch secten. Haar leden konden slaven zijn zoo goed als vrijen. Zij leerden vernieuwing door wedergeboorte, een min of meer radicale wereldverzaking ter loutering van de ziel. ⁴⁾ Ook dit verschijnsel vinden wij elders: het Boeddhisme kent het, en treedt daardoor in Japan bv. in conflict met de keizercultus, die zijnerzijds zich om den ouden nationalen Shintogodsdienst ordent. ⁵⁾

Wereldbeheersching — wereldverzaking, ziedaar de polen, waartusschen zich die rijp geworden, door monisme, atheïsme en pantheïsme beïnvloede tijd beweegt.

Nu wordt hierin een nieuw element gebracht door het Christendom, waardoor de toch reeds bestaande spanning tot een scherp conflict wordt. Immers wereldbeheersching — wereldverzaking is een tegenstelling die nog den mensch de mogelijkheid laat in twee werelden naast elkaar te leven: figuren als de keizers Açoka en Marcus Aurelius bewijzen het ten duidelijkste. Maar het Christendom kwam met iets nieuws: het geloofde ook in den vleesch geworden God, maar niet in den keizer doch in Jezus Christus. Het verkondigde het Heil in den vorm van een Staat: het Godsrijk. En werd dit eerst nog als toekomstig rijk, eschatologisch, gedacht, gaandeweg verstaat de kerk zichzelf als dit Rijk — zij, de gemeenschap der heiligen, het erfdeel Gods in een zondige wereld. Van de dagen van Augustinus af beheerscht dit ook de politieke theorie: hier Staat Gods (het kerkelijk verband) — daar Wereldstaat (het Romeinsche Rijk). In den fellen strijd der middeleeuwen om de geestelijke of wereldlijke oppermacht, den strijd tusschen Pausdom en Keizerschap, is dit conflict niet enkel practisch, maar ook theoretisch het beheerschende moment. Zoo ontstaat een verhouding van wisselende spanning tusschen kerk en staat.

Tegelijk wordt ook de gedachte volk omgewerkt. Het Oude Testament dacht nationalistisch: Israël is Gods verkoren volk. In de nieuwe bedeeeling wordt, juist door Paulus' prediking, deze gedachte vergeestelijkt. Het „ware” Israël is de christenheid. Maar „in Christus

⁴⁾ Bekend vooral is het Mithracisme, waarover de Belgische geleerde F. Cumont zulk een boeiend geschrift uitgaf.

⁵⁾ Over deze in den loop der eeuwen wisselende verhouding zie het artikel van K. Florenz in Chantepie's „Lehrbuch der Religionsgeschichte”, 1925, deel 1, vooral § 23, 36, 37.

is noch man noch vrouw, noch slaaf noch vrije, noch Griek noch Jood". Wat wonder, dat de jonge christenkerk en het romeinsche rijk botsten. Hier stonden inderdaad twee werelden tegenover elkaar. En als, na de ommekeer in de dagen van Keizer Constantijn, de christelijke kerk in den staat wordt ingevoegd, dan herleeft het conflict tusschen beide machten toch telkens weer, in telkens anderen vorm. Zij beïnvloeden elkaar, en geven het aanzijn aan de meest uiteenlopende formaties der Europeesche geschiedenis. Ik noemde reeds den strijd tusschen Keizer en Paus. Maar hij scheidt ook bij de kerkhervorming in Engeland dien wonderlijken vorm van het Anglicanisme. Om der wille van de leuze „Un roi, une loi, une foi" worden de Hugenoten uit Frankrijk verdreven; maar worden om dezelfde reden door dienzelfden Louis XIV in de Gallicaansche beginselen de aanspraken der Roomsche Kerk bestreden. Onze eigen Nederlandsche vrijheid is bevochten in een strijd, waarin godsdienstige motieven onlosmakelijk met politieke en economische vervlochten zijn.

Op den grondslag hunner godsdienstige overtuiging bouwden de Jezuiten hun staat Paraguay sinds 1608 ⁶⁾ en de Quakers hun kolonie Pennsylvania in 1682.

Uit de wereldverzaking, die ook het christendom al vroeg predikte, ontstonden kloosters en kloosterorden, die echter zelve machtige politieke gemeenschappen werden, met verstrekkenden socialen invloed. Elke vorm van christelijk geloofsleven kent deze spanning tusschen wereldverzaking en wereldbeheersching vroeger of later. Ook de Remonstranten der 17e eeuw raakten in haar verstrikt; en het resultaat was: de tragische dood van Oldenbarneveldt, de vervolging en verbanning, de plakkatens, de strijd kortom tusschen volksmeerderheid en volksminderheid, tusschen staat en kerk.

Zoeken wij nu systematisch de gezichtspunten uit, ons door de historie geboden, dan vinden wij:

1e. Wat de beteekenis van de volksgedachte voor den godsdienst aangaat, geldt eenerzijds, dat de christelijke godsdienst geen gelegenheid wil zijn voor een comité select, al is het soms, door de versplintering van inzichten, de onverdraagzaamheid van groepen, en de hooge eischen van een christelijke geloofsovertuiging onvermijdelijk, dat min of meer sectarische afsplitsingen ontstaan. Het richtsnoer blijft echter: „de ééne, heilige, algemeene, en apostolische kerk". Zoo kan men de zinspreuk aanvaarden: „geen volk, geen God", mitsgaders hare omkeering: „Geen God, geen volk". Want als een volk zich niet één weet in het hoogste goed, niet samen bestemd door ééne Roeping, dan ontbreekt er iets aan de cohesiekracht van dat volk. Ontbrak het geheel, er bleef niets anders over dan een landsbevolking.

⁶⁾ Interessante beschrijving bij R. Fülöp-Müller: „Macht und Geheimnis der Jesuiten". Berlin, 1932, Blz. 349 v. v.

Tegelijkertijd is het zoo, dat het Christendom steeds kritisch gestaan heeft, vooral in zijn protestantsche vormen, tegenover het bijgeloovige en heidensche in het religieuze volksleven. De verstandelijke beschaving van den modernen tijd heeft daar een schepje opgedaan. Maar reeds in het monnikswezen stak die kritiek: wereldverzaking kan geen volkszaak zijn. Daarom kunnen volk en godsdienst elkander nooit zonder voorbehoud aanvaarden.

Maar als ik dat zoo zeg, is het te vlak gehouden. Want de spanning tusschen godsdienst en volksleven in onzen tijd draait niet om heidensche feesten en oude gebruiken, maar om de vraag of de waarde „Volk" voor het godsdienstig besef ooit de hoogste, de absolute waarde zijn kan. Daarop antwoordt het Christendom: neen! Maar juist dit „neen" beweegt sommige apostelen van rasverheerlijking en nationalisme het Christendom op te geven voor een atheïstisch of wotanistisch heidendom. Daaruit blijkt genoegzaam, hoe geweldig dit conflict van waarden den mensch van dezen tijd aandoet.

2e. De tweede spanning is die tusschen Staat en Kerk. Het staatsideaal is zwaar geladen met verlangen naar macht, glorie, expansie. De Staat wil dat alles om het zichtbare, aardsche leven. De rijke schittering van een schoone hoofdstad, kerken, paleizen, parken, theaters, stadion, scholen, eerepoorten, feestdagen, het dient alles om aan historische traditie vorm te geven, haar hoog te houden; een bepaald levensvorm onveranderd te handhaven. Kortom: de staat is gebouwd op het beginsel der zelfhandhaving.

Het geloofsideaal der Kerk is gericht op het onzienlijke in en achter het zichtbare, op de eere Gods, op de eeuwige zaligheid, op de dienst aan den naaste. Kortom: de Kerk is gebouwd op het beginsel der zelfverloochening. En het is deze strijd tusschen zelfhandhaving en verloochening, die het eigenlijk relief geeft aan ons probleem. Want dit is geen strijd tusschen hooger en lager cultuurwaarden, maar tusschen het waardencomplex en de bestaansmogelijkheid, die het draagt.

Maar nu is ook de Kerk een menschelijke levensvorm, gehoorzamer aan aardsche wetmatigheden, en wordt zij vaak een Staat op zichzelf, eveneens expansief gericht, op roem, rijkdom, glans gesteld, totdat zij soms de tweeling van den Staat lijkt, enkel van dezen lasten te onderscheiden door haar in wezen transcendente doelstelling.

Zoo vooral Rome: de paus is ook naar de wereld vorst: hij heeft zijn gezantschappen, en sluit concordaten. De Roomsche Kerk heeft haar rechtbanken en haar wetboek. Zij is inderdaad „de kerkelijke staat".

Minder knellend is de band in de nationale staatskerken. Geheel geslaakt lijkt die band in den modernen staat, die enkel kerkgenootschappen kent, in een vrij onbepaald meervoud, met volkomen godsdienst- en gewetensvrijheid. Maar die kerkgenootschappen hebben zich hunnerzijds dan ook geheel neergelegd bij de civiele rechtsorde, het staatsrecht, het gezag der Overheid in alle wereldsche aangelegen-

heden. De spanning is latent geworden. Zij blijft er echter, onoplosbaar, omdat de normen die zij dienen nooit geheel en al te verzoenen zijn.

3e. Ik merk in de derde plaats op, dat er ook spanningen zijn tusschen volk ⁷⁾ en staat, geregeerden en regeering, die lange tijden achtereen eveneens latent kunnen blijven, om dan plotseling, met luid gerucht of stil geweld de geschiedenis te vervullen. In Europa kennen wij dat vooral in den vorm van den strijd om de rechten van den mensch, de vrijheden des volks, dus: de democratie. De wijze staatsvorm der constitutioneele monarchie heeft ten onzent, gelijk elders, dezen strijd vereffend tot een evenwicht van krachten, van optimale harmonie.

4e. Welke verhouding hiertoe godsdienst en kerk zullen innemen, is niet onder één formule samen te vatten. Soms heet het „troon en altaar” of „kerk en kapitaal”. Soms komt een kerkelijke groep voor het volk op, of voor een bepaald volksdeel. ⁸⁾ In het Christendom zit nu eenmaal een conservatief, maar ook een revolutioneerend moment. Niet alleen Groen van Prinsterer was „issu de Calvin”; ook Cromwell was het. En ook voor het Wilhelmus gaat „de hoogste Majesteit” — die van God — boven die van den Koning van Spanje. ⁹⁾

Bedenklijk wordt dit geheel van spanningen pas, wanneer de staat godsdienstig, het volk als een kerk wordt opgevat. Want dan worden alle normen dooreengeschoven, en ontstaat enerzijds een pseudo-godsdienstig staatsabsolutisme, anderzijds een volkskerkmonisme, dat met vrijheid noch afstand van God meer rekt, dat geloof alleen erkent b.v. als „Deutscher Glaube”, of de Staat als Moloch, waaraan alle andere idealen moeten worden geofferd. ¹⁰⁾

Geen vorm van christendom kan zich hierbij neerleggen. De gisting en woeling in de Duitse kerk bewijst het duidelijk.

Zoo zien wij dus, wat ons principieel aspect aangaat: tusschen de twee leden onzer tegenstelling bestaan onoplosbare spanningen, die echter telkens weer tot een nieuw vergelijk worden gebracht, waarin de verschillende belangen, normen, krachten zoowat uitgebalanceerd zijn; die ook telkens weer door de radicale groepen verbroken worden, als om ons er aan te herinneren dat alle evenwicht in deze wereld labiel is en móét zijn, zoo wij niet zullen verslappen.

⁷⁾ of juist: volksdeel.

⁸⁾ Of werkt zelfs volk-scheppend, gelijk ten onzent in den 80-jarigen oorlog het Calvinisme.

⁹⁾ Dat ook godsdienst en kerk onderling spanningen vertoonen is wel bekend: gaan aardse formatie kan ooit den geestelijken schat anders dan in aarden vaten dragen; en allerminst zoo zij meent van wel.

¹⁰⁾ Soms is dit staatsabsolutisme niet pseudogodsdienstig, doch on- of zelfs antigodsdienstig, gelijk b.v. in Sowjet-Rusland, waar het humanistisch idealisme vernuchterd is tot een hoministisch realisme, dat dan ook godsdienst en kerk vervolgt.

Passen wij nu deze principieele overwegingen toe op onze Broederschap, dan vinden wij het volgende:

De Remonstrantsche Broederschap is een door den Nederlandschen Staat erkend kerkgenootschap, levend tusschen andere christelijke kerken. Zij heeft sinds 1813 geleefd in diepen vrede met dien staat. Haar leden zullen meerendeels vooruitstrevend zijn op politiek gebied, niet-leden van één vaste partij, omdat de Broederschap zich nooit in eenige politieke activiteit begeven heeft, ijverend voor humanistische bemoeienissen, die veelal weer in evangelische eischen wortelen.

Een zekere wereldvormigheid kenmerkt haar daarbij; maar niet opvallender dan andere kerkgenootschappen. De grondtoon van ons godsdienstig en geestelijk leven is die van moderatie, die zelve het resultaat is van een levenstype, dat vroomheid en wijsheid, geestesbeschaving en socialen welstand verbindt.

Onze Broederschap is een bij uitstek nederlandsch kerkgenootschap, is ook typisch voor onze vaderlandsche geschiedenis, voor die traditiën van vrijheid en verdraagzaamheid, die zoo uitgesproken nederlandsch geestelijk erfdeel zijn, tot in onze politieke instellingen en gewoonten toe. Juist daarom ook zal zij tegen alle wilde gelijk-schakeling protesteeren, die volkseenheid naturalistisch versmald wil zien, maar voelt zich anderzijds in haar gedifferentieerdheid uit de Ned. Herv. Kerk geheel verbonden met het vrijzinnig protestantisme, het nederlandsche volksleven, en de Algemeene Christelijke Kerk.

* *
*

Maar met deze overweging zijn wij eigenlijk meteen aan het actueele aspect van onze vraag toe: hoe ziet dit alles er thans uit? Waarom is het eigenlijk noodig, hierover met nadruk te spreken?

Antwoord: omdat het huidige remonstrantisme, kind der 19e eeuw maar de samenstelling harer lidmaten, naar haar prediking en haar gezangen, haar theologie en haar sociologie, in 't geheel niet ingeschoten is op de vraagstellingen dezer 20e eeuw!

Hoe komt dat? Alweer omdat het remonstrantisme, samen met den liberalen staat, geleefd heeft bij de als vanzelfsprekend beschouwde aaneenschakeling van humanisme en christendom, van maatschappelijke en christelijke deugden, van het nationale en het kosmopolitische.

Het huidige remonstrantisme, volbloed vrijzinnig-protestantsch, is diep geworteld in het modernisme, en dat wil zeggen: in de verbinding van christelijk geloof met moderne wetenschappelijke cultuur. Lange jaren was de belangstelling van ons kerkgenootschap gebonden aan den „godsdienst van de binnenkamer” mitsgaders de z.g. hogere gebieden van geestesleven: kunst, wijsbegeerte en wetenschap, recht en opvoeding. Deze wereld van cultuur was (en is per se) zeer weinig eenzijdig nationaal bepaald. Mahler en Beethoven, het werk van Fran-

sche en Haagsche schilders, de drama's van Ibsen, Hauptmann, Shaw, Pirandello, vonden hun publiek in alle steden van Europa. Reizen werd een levensgewoonte van al breedere lagen der bevolking. Reizen wetenschap eerst recht, met haar internationale tijdschriften, congressen, en werkmethode gaf een zeker kosmopolitischen toon aan het cultuurleven, die toch nationale gebondenheid niet uitsloot.

Maar het geheel was een „wohl temperiertes Klavier". En de evolutionistische wereldbeschouwing gaf daar een stevige omlijsting aan, benevens een toekomstperspectief, waardoor het Europeesch karakter zich nog verwijdde tot iets universeels, dat eenmaal aanschijn de menscheit eigen zou zijn.

Is het wonder, dat dit ingang vond in welvarend, handeldrijvend, van huis uit op ruim internationaal contact ingesteld Nederland?

Van dit Nederland was onze Broederschap een gedeelte, en dan 'n gedeelte, waar deze gedachtenwereld ook sociaal overwegenden invloed uitoefende: koopmansstand, intellectueelen, ambtenaren...

Hoe pijnlijk toen ook de ontgoocheling van 1914 was, de welvaart steeg nog, zelfs zeer sterk. En na den vrede gordde Nederland zich, met West-Europa, aan om den zegepraal der democratie te genieten, en de verwerkelijking eener grootsch opgezette sociale cultuurpolitiek ter hand te nemen. Zoo geleek in ons beschut Nederland de situatie van 1920-1930 de voortzetting en bekroning der vorige eeuw: Volkenbond en ontwapeningsvooruitzicht, internationaal verkeer, film en olympische spelen spraken allen één taal.

Zoo kwam het ook, dat wij niet hoorden, dat ook een gansch ander taaleigen gesproken werd door de overwonnenen en ontferden van 1918; in Midden- en Oost-Europa; in Oost-Azië. En toen deze klanken ons verstaanbaar werden, hielden wij ze voor te exotisch en te verafgelegen, om ons te kunnen aangaan. Totdat de crisis kwam.

De economische depressie brak het wereldverkeer af ten gunste van een zeer ver doorgevoerde autarkie. De werkeloosheid riep een groote ontevredenheid op, en vroeg daardoor tevens om versterking van het gezag der Regeering, die in zoo zwaren crisistijd het schip van staat had te sturen.

De democratie, door de kiesrechthervorming van 1918 volkomen geworden, werd daardoor ook gemechaniseerd. Het partijwezen nestelde zich vast in het regeeringsbedrijf. Evenredige vertegenwoordiging en politieke overweging deden zich gelden bij alle benoemingen. Daarbij kwam een al verder voortschrijdende groeppvorming om kleine, kleinere, kleinste belangetjes heen, tot wij onze beruchte 53 partijen hadden.

Aldus is een geheel nieuwe situatie ontstaan, waarin gezag, volks-eenheid, staatsbemoediging, ook nationale begrenzing en geestelijke autarkie, daarmee ook Vaderland en Koningschap, weer, ofschoon nooit verouderd, toch als geheel nieuw in ons bewustzijn werden opgeroepen, als evenzovele waarden, waarvan ons godsdienstig besef zich rekenschap had te geven.

Wij teekenen even duidelijk aan: niet de vrijzinnig-protestantsche gedachtenwereld als zoodanig roept deze vragen op. Onze beginselverklaring rept er niet van. Onze gezangbundel heeft naast persoonlijke en kerkelijke vroombheid ook nationale gezangen opgenomen. Onze kerkelijke aandacht ging uit naar jeugdwerk, liturgie, geestelijke verdieping en sociale zorg. De situatie rondom ons heeft ons deze vragen toegeworpen. Onze leden gaan vragen: wat zegt onze kerk hiervan? Zijn vrijzinnigen weinig nationaal, omdat zij er weinig over spreken? Omdat zij dikwijls met pacifistisch werk bezig zijn? Hoe zit dat eigenlijk?

Zoo kreeg de principieele vraag christendom en wereld een actueel aspect. Daarom roepen wij thans onze Algemeene Vergadering op, zich omtrent deze vragen te beraden: wat beteekent voor ons: volk? Wat staat? Wat kerk? Hoe brengen wij de scheidingslijn aan? Hebben wij alleen maar bedenkingen tegen de leuzen en de stijl van spreken en doen van fascisten? Of is hiermede ook een beginsel gemoeid? Op deze vragen nu, die uit de verbinding van het principieel en actueel aspect voortvloeien geeft de conceptverklaring (nog eens afgedrukt aan het slot van dit referaat) het antwoord.

* *
*

Wanneer onze Broederschap zich gaat uitspreken over de onderzochte quaesties, zal haar richtsnoer daarbij moeten zijn haar beginselverklaring, die de beginselen van Evangelie en Humaniteit principieel vereenigt.

Wij meenden goed te doen, hieraan in de inleiding te herinneren. ¹¹⁾ De waardeering der volksgedachte wordt geteekend in § 1. In de vier volzinnen, waaruit die § bestaat zijn de vier hoofdpunten omschreven, waar het ons om te doen is:

a. een volk is een geestelijk beginsel. Niet eenheid van taal maakt een bevolking tot een volk: zie Zwitserland. Niet eenheid van godsdienst maakt een volk: zie de meeste Europeesche volken. Eenheid van politieke instellingen als zoodanig doet het evenmin: zie Roemenië, welks heterogene bestanddeelen wel in één staat, maar niet tot één volk zijn samengebonden. Al deze factoren, taal, godsdienst, staatseenheid, werken niettemin natuurlijk wel mede. En het ideaal zal zijn: een volksleven, dat bij alle schakeering, die met het leven zelf gegeven is, een optimale harmonie van ras-, taal-, geestesgemeen-

¹¹⁾ Het is wellicht ook wenschelijk erop te wijzen, dat onze verklaring moeilijk nog bondiger kon uitvallen. Immers in de vrijzinnig protestantsche wereld ontbreekt praktisch alle sociologie. Daarom moeten alle desbetreffende begrippen eerst weer gedefinieerd worden. Reeds dat biedt vrij groote moeilijkheden. Maar het is onvermijdelijk dat eerst te doen. Want de gemiddelde leek (misschien ook theoloog...) weet heelemaal niet, wat hij zich eigenlijk precies denkt bij het woord: „volk", of bij „staat". Dat wordt hier geboden in de §§ 1, 2, 3.

schap vertoont, zooals Engeland, Nederland en Frankrijk haar vertoont. ¹²⁾

b. als een bevolking zich eenmaal volk weet, dan gaat daarvan een sterk vormende kracht uit op elken volksgenoot. Groepsbesef stevigt het zelfbesef. Historische traditie vormt het karakter, praeformeert vaste denkbeelden en voedt op, aan de hand van levende voorbeelden, tot allerlei maatschappelijke en ook christelijke deugden, die het kader vormen, waarbinnen zich de persoonlijke deugden ontwikkelen. Of, kortweg zoo gezegd: de volksgemeenschap is meerder dan de enkeling.

c. op grond van historische waarneming en evangelisch geloof houden wij het verder er voor, dat niet één volk bijzonderlijk uitverkoren zijn zou, of bepaalde volkeren als definitief verworpen mogen worden aangemerkt, maar dat elke natie uitdrukking is van een goddelijke gedachte, en daarom ook bestemd is, d.w.z. zijn zin heeft verankerd in de eeuwige voorzienigheid, om op eigen wijze die gedachte te belichamen; en dat niet zoo maar, doch in het geheel der menschheid: het nationaal verband en het universeel verband vooronderstellen elkander en vullen elkander aan. ¹³⁾

d. Eindelijk: wij gelooven, dat alle wereldsche gezag verantwoording verschuldigd is aan God. Alleen de Heilige God „die Zijn troon gevestigd heeft in den hemel" (Ps. 103) is daarom in den volstrekten zin des woords Souverein. Hij zoekt de Zijnen en vergadert ze bijeen, niet naar kenmerken van raciaalen of taalkundigen, van politieken of van nationalen aard, maar naar het beginsel der oude christelijke geloofsbelijdenis: de gemeenschap der heiligen. Niet alleen wederspreken de heiligen elkander niet, zij herkennen elkander ook. En meer nog: zij dienen de wereld waarin zij leven. Naar de mate een bepaald volk deze gemeenschap zuiverder weet te belichamen, zich ootmoediger naar haar richt, naar die zelfde mate zal dat volk zich Gods volk betoonen. Zoo blijft over alle historisch-concrete werkelijkheid de richtende norm van het Heilige geschreven.

Ik kom nu tot § 2, de taak van den staat. Met opzet wordt niet gesproken van het wezen, of de idee van den staat. Wij houden ons aan het praktische, en vinden dan, dat de ordening van het volksleven zijn taak is, door wetgeving, door rechtspraak, door gezagsuitoefening. Deze drie hangen onderling samen, raken het nationaal geheel, verschaffen eenheid aan de deelen des Rijks, veiligheid en rust aan zijn bewoners, terwijl gezagsuitoefening toch ten allen tijde meer omvat dan enkel politieele handhaving van rust, maar ook conditie is van vooruitziend, scheppend, bestuur, van leiding dus. Deze leiding zal zich niet alleen op de stoffelijke welvaart, doch ook

¹²⁾ Ik behandelde deze stof uitgebreider in De Smidse, 1933, afl. Sept.

¹³⁾ In dit opzicht gaat onze sociologie geheel evenwijdig met onze theologie: de remonstranten kozen altijd tegen de antithese der praedestinatiedachte, en voor de universaliteit des heils. Zie ook: „De Remonstrantsche Broederschap, wat zij is en wat zij wil". § 2.

op het geestelijk welzijn hebben te richten van het volk. En dat niet om der wille van den staat, maar om der wille van het volk. Want dat willen wij uitspreken: de staat is er om het volk, niet omgekeerd. ¹⁴⁾

Vraagt men zich dan verder af, of niet ons Nederlandsche volksleven een eigen begrip heeft van dat welzijn, dan zeggen wij volmondig ja! Onze nationale traditie sluit een groote mate van vrijheid en verdraagzaamheid in; niet alleen formeel maar ook als werkelijke houding van ons volksbewustzijn. Ongetwijfeld verstonden vroegere eeuwen die vrijheid en verdraagzaamheid niet zoo ruim als wij zouden doen. Maar ook de Republiek der 17e en 18e eeuw vocht voor deze beginselen, en paste ze, in het kader van den tijdgeest, op onbekrompen wijze toe. Concentratie in crisistijd is onvermijdelijk eisch. Offers zullen daarvoor ook moeten worden gebracht; zware offers waarschijnlijk. Dat is billijk, zoolang niet de eigen volksaard wordt aangetast, en de staat zich niet aan de traditie van eigen historie vergrijpt. Dan zou zij tirannie worden, „die ons het hart doorwondt".

Het is voorts niet overbodig de taak der kerken te omschrijven. Zij is eigenlijk in de praktijk altijd die geweest, die wij in § 3 hebben aangewezen. Daarvan is het eerste deel: de redding der zielen, herderlijke zorg, opkweken en verdiepen van geestelijk leven. Vier eeuwen protestantisme, of ook negentien eeuwen christendom hebben aan deze taak in diaconie, zorg voor weduwen en weezen, armen en zieken, voor verdoolden en gedeclasserde, voor zondaars en gebroken menschen wel heel duidelijk uitbeelding gegeven. Daarin wordt echter ook iets anders openbaar, dat boven de individuen uitgaat, dat het geheel ten goede komt, onverschillig of dat geheel is een dorp, een stad, een volk, of de wereld. De heiliging dezer wereld, voor het strijdbaar calvinisme altijd plicht, is ook door andere protestantsche groepen als taak erkend. Men denke aan de rusteloze bemoeienissen der Quakers, aan de afschaffing der slavernij, aan de bestrijding van tal van andere sociale nooden en ongerechtigheden. Geen document bewijst zoo goed, hoe algemeen deze tweede taak door de kerken verstaan wordt als de oecumenische boodschap van Stockholm van 1925. Het richtsnoer eener gekerstende cultuur of geheiligde wereld is niet minder vanzelfsprekend in het evangelisch humanisme onzer Broederschap.

Uit de in deze drie §§ gestelde beginselen volgt nu de 4e § als vanzelf. Zij komt op voor de eerbiediging der menschelijke persoonlijkheid, die in het spel van massale krachten in deze eeuw bedenklijk in 't gedrang komt, zeer tot schade der christelijke conscientie.

¹⁴⁾ Daarom namen wij dezen volzin in § 2 op, niet uit chauvinistische zelfoverschatting, maar in dankbare erkenning van wat wel ook elders voorkwam, maar ten onzent toch zeer ruim; b.v. was de duldigheid van letters in Nederland toch wel veel ruimer dan in de rijken der Bourbons en Habsburgers. Ook werden de boeken der vrijgeesten in de 18e eeuw niet voor niets zoo vaak gedrukt in Amsterdam.

Zij handhaaft dus de spanning enkeling-gemeenschap, om der wille van beider zedelijke bestemming. Zij handhaaft daarom eveneens de spanning volkseheid-gerechtigheid tegenover minderheden. Wij wenschen geen eenheid ten koste van het leven van alle afwijkingen, die zich voordoen in onze nu eenmaal hoog gedifferentieerde cultuur. Maar evenmin wenschen wij een uiteensplijting van het volksgeheel in van elkaar vervreemde gedeelten. Wij moeten willen: „den hoogst bereikbaren graad van eenheid in gerechtigheid”.

Zij handhaaft in de derde plaats de spanning tusschen Kerk en Staat. Zonder „loyauteit” en „solidariteit”¹⁵⁾ is geen volksordering mogelijk. Dat beteekent ook gehoorzaamheid waar bevolen wordt, medewerking waar arbeid verwacht wordt. Maar geen protestant kan deze gehoorzaamheid aan de Overheid betoonen „perinde ac cadaver” zooals de roomsche leuze luidt. De autonomie, de persoonlijke verantwoordelijkheid is ons ook in de gehoorzaamheidsdaad niet ontnomen. Dat weet trouwens eigenlijk ook de katholiek, dien het huwelijk eerst huwelijk wordt door de priesterlijke inzegening, al erkent hij de plechtigheid ten stadhuize als daaraan voorafgaande. Dat erkent de calvinist, als hij het niet-gevaccineerde kind buiten schoolverband grootbrengt. Dat erkent de staat zelf zijnerzijds door zijn erkenning van gewetensvrijheid, zelfs op het delicaatste punt van dienstweigering. Zou de daarop doelende wet weer worden ingetrokken, dan zou daar conflict kunnen ontstaan, zooals in anderen vorm in de afgelopen maanden ook wel geschied is, waar de Overheid van het haar dienend personeel onvoorwaardelijke gehoorzaamheid eischt, en daarom 't lidmaatschap van bepaalde organisaties ontzegt. Die dan eervol ontslag aanvroegen, erkenden hunnerzijds een instantie, hooger dan de overheid van den staat.

Maar het is willekeurig, van deze uitzonderingsgevallen regels te maken. Het ligt veeleer in de lijn onzer Broederschap de gehoorzaamheid en de medewerking voorop te zetten, uit klaar besef van de veelvuldige vervlochtenheid van godsdienst en volksleven, van de hoogste zedelijke eischen met de nuchterste praktische werkelijkheid. De oude doopsgezinden waren principieel anti-staatsgezind, de remonstranten zijn het nooit geweest. Waarom zouden wij het nu zijn?

Ja, dat zou alleen dan zin hebben, als de Nederlandsche Staat dat absoluut karakter kreeg, dat aan het fascisme eigen is; waarmee het pathos der gewelddadigheid tot beginsel van regeeringsbeleid ware verheven. Dat zou inderdaad verraad beteekenen ten opzichte onzer nationale traditiën, en reeds daarom verwerpelijk. Maar voor de kerken nog oneindig onaannemelijker, omdat de geest, die uit den dusgenaamden absoluten staat spreekt, niet anders dan verbastering en afval van het christelijk geloof, ja, uitgesproken heidendom kan worden genoemd; des te verfoeilijker, naarmate het zich voor 't

¹⁵⁾ Deze woorden ontleen ik aan R. Kjelléns geschrift „Der Staat als Lebensform”, 1924.

kerkelijk ijveriger met zekere officieele vormen en termen van christelijkheid associeert. Vandaar, dat § 5 onzer concept-verklaring juist het pseudogodsdienstig, heidensch staats-absolutisme, herleving van den Keizercultus, verwerpt.

Nu is deze geheele beschouwing gewijd aan een verhouding tot volksleven en staatsbestel, waarvan het kerkelijk leven zelf een moment is. En zoo keert onze aandacht als vanzelf uit het groot verband naar het klein bestek van de onmiddellijke kerkelijke taak terug. Want het is duidelijk, dat het geen zin heeft in de staatkundige verhoudingen over eenheid en loyautéit, over eerbiediging der persoonlijkheid en de rechten der gemeenschap te spreken, wanneer in eigen verhouding niet hetzelfde wordt nagestreefd. Het prestige van de kerkelijke beoordeeling is geheel afhankelijk van de echtheid harer beoeceniissen, om ook de kerkelijke gemeenschap zelve naar deze normen te richten. Juist daarom achten wij de aaneensluiting aller christelijke kerken tot een oecumenisch front volstrekt onmisbaar, en moet het oecumenisch werk worden gediend. Het is een eisch van waarachtigheid deze noodzakelijkheid te belijden en te helpen verwerkelijken.

* *
*

Ik ben aan 't eind gekomen dezer inleiding, die veel te schematisch, misschien ook wel eens te veel bekend veronderstellend, getracht heeft uw aandacht te vestigen op de hoofdpunten dezer inderdaad even actueele als principieele vraag in de verhouding van christendom en wereld. Het is een zware en donkere tijd waarin wij staan. Het gebeuren draagt een eschatologisch karakter, zoo in 't groot als in 't klein. Zware spanningen moeten worden verdragen. Dat is alles alleen dan mogelijk, als wij onszelf scherp bewust maken, waar wij staan. Zoo ooit dan werd tot dezen tijd gesproken het Evangelie-woord: „Het Koninkrijk Gods kan komen als een dief in den nacht”. Waakt dan, want gij kent dag noch ure.

* *
*

CONCEPT-VERKLARING.

De Remonstrantsche Broederschap, op grond van haar beginselverklaring, spreekt als haar oordeel over de beteekenis van volk en staat en hun verhouding tot godsdienst en kerk het volgende uit:

§ 1. Zij beschouwt onder volk de bevolking van een land, die zichzelf als een historisch geworden eenheid erkent. De eigen aard van elk volk moet als gemeenschappelijke grondvorm van alle geestesleven, ook het persoonlijke, van hooge waarde worden geacht. Elk volk wordt door God bestemd op eigen wijze Hem als den Almachtige in het geheel der menschheid te dienen. God is de Eenige volstrekte

Souverein over alle volkeren en roept uit hen het Volk Gods: de gemeenschap der heiligen.

§ 2. Zij beschouwt als taak van den staat: de ordening van het volksleven door wetgeving, rechtspraak en gezagsuitoefening; de bevordering van het stoffelijk en geestelijk welzijn van het volksgeheel. Tot de taak van den Nederlandschen staat behoort de handhaving der nationale traditie van vrijheid en verdraagzaamheid.

§ 3. Zij beschouwt het als de taak der Christelijke kerken te arbeiden aan de redding der zielen en de heiliging der wereld, opdat Gode steeds voller de Hem toekomende eer worde gegeven.

§ 4. Zij komt met nadruk op voor de eerbiediging der mensche-lijke persoonlijkheid in samenleving en rechtsorde; voor de ontwikkeling van het volksleven tot den hoogst bereikbaren graad van éénheid in gerechtigheid; voor de loyale gehoorzaamheid aan en medewerking met de Overheid, behoudens de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid, die ieder Christen en alle Christelijke kerken Gode verschuldigd zijn, volgens het Evangelie van Jezus Christus.

§ 5. Zij verwerpt daarom de pseudo-godsdienstige leerstellingen en de geweldmethoden van den absoluten staat, als in strijd met de nationale traditie van vrijheid en verdraagzaamheid en bovenal als verbastering en afval van het Christelijk geloof.

Tot verwerkelijking van de in deze stellingen besloten staatswaardering acht zij de aaneensluiting aller Christelijke kerken tot een oecumenisch front een volstrekt noodwendige voorwaarde, en is zij bereid het hare bij te dragen om zulk een oecumenisch front ook in ons eigen volks- en staatsgebied te helpen vormen.

X Discussie. De Voorzitter brengt dank aan den inleider en stelt voor, daar Prof. VAN HOLK aan tijd gebonden is, onmiddellijk tot de discussie over te gaan.

Hij zou daarbij uiteen willen houden den inhoud van het referaat en de vraag, wat de Vergadering met referaat en concept-verklaring zal doen.

Allereerst gaat het dus om den inhoud.

Mr. JACOBSON wil allereerst den inleider hartelijk danken voor de keurige behandeling van een zoo uitgebreide stof in zoo kort bestek. Namens Rotterdam zou hij willen voorstellen, dat in deze Vergadering geen stemming over de verklaring wordt gehouden, maar dat deze in de gemeenten wordt behandeld om zoo later tot een werkelijke uitspraak van de Broederschap te komen. Men weet nu niet, of de geheele Broederschap hierachter staat. Van de bespreking in de gemeenten zou rapport kunnen worden uitgebracht aan de Sociëteits-Commissie.

Zou het tot een verklaring komen, dan acht Spr. het wenschelijk,

dat deze eenigszins anders en vooral korter zal luiden. Deze uitspraak is te uitvoerig en daalt te zeer in bijzonderheden af. Er zijn verschillende bezwaren te noemen. Zoo geeft in het tweede gedeelte van § 4 het voorbehoud van het geweten een zekere vaagheid aan de uitspraak, omdat hier geen objectieve maatstaf is aan te leggen. Dit geeft voor den één te veel, voor den ander te weinig. Zoo ook in § 5: is het noodig zoo nadrukkelijk te zeggen, dat per se iedere absolute staat pseudogodsdienstige leerstellingen heeft? § 2 en § 3 maken den indruk als ging het om dingen, die nog verworven moeten worden, maar wij bezitten deze reeds lang.

Het is van groot belang, een kortere en pakkender „leuze" te hebben. Wij zouden reeds genoeg doen als wij in een dergelijke resolutie uitspraken, dat wij enkele groote beginselen, als bijv. vastgelegd zijn in onze Grondwet en in de beginselverklaring van onze Broederschap in overeenstemming met elkander willen handhaven.

Ten slotte wil Spr. nog wijzen op het belang van samenwerking met andere kerken. De Broederschap telt maar 17.000 leden — dat is heel weinig tegenover ons volk. Het wil Spr. voorkomen, dat het beter is eerst de samenwerking met andere kerken te zoeken om dan daarna een gemeenschappelijke verklaring op te stellen.

Mr. VAN ROIJEN wil graag een persoonlijk woord spreken. Hij acht het van groot belang, dat afdrukken van de toelichting zoo ruim mogelijk ter beschikking worden gesteld. Spr. wil met kracht er tegenop komen, dat wij, Nederlanders, onszelf in deze materie een pluim op den hoed zouden steken. Het is heden juist een eeuw geleden, dat de Afgescheidenen zijn opgetreden; de behandeling, die zij hebben ondervonden, is eenvoudig ongelooflijk geweest.

In § 2 en § 5 van de Verklaring wordt gesproken van de handhaving van de traditie van vrijheid en verdraagzaamheid. Spr. betwist, dat wij die traditie inderdaad zouden hebben: processievrijheid voor de Roomschen bestaat nog steeds niet — de Grondwet laat ze slechts toe, waar ze in 1848 waren toegelaten. Wij zijn nog niet zoover, dat wij de verdraagzaamheid kunnen verdragen!

Rustige beoordeeling van de toelichting door Prof. VAN HOLK gegeven, lijkt Spr. voor de Broederschap van zeer groot belang.

Ds. KLEIJN: 1°. Als Remonstrantsche Broederschap moeten wij wel goed weten, wat wij willen en over de brandende vragen moeten wij tot een zekere sententie kunnen komen. Er wordt ook om een dergelijke uitspraak gevraagd. De predikant heeft in dezen niet zijn particuliere meening, maar dat, wat de gemeenschap wil, weer te geven, m.a.w. te spreken met meer dan eigen, persoonlijke autoriteit. Deze punten zijn niet een poging om te zeggen, hoe een Remonstrant behoort te denken over deze dingen, maar een weergave van datgene, wat reeds onder ons leeft. De Remonstranten hebben zich

in bewegende tijden altijd uitgesproken en daarom acht Spr. dit thans ook van deze vergadering noodig.

2°. Mr. JACOBSON heeft van de mogelijkheid gesproken, dat de absolute staat toch meer of minder absoluut zou kunnen zijn. Als Broederschap, als Christelijke gemeenschap moeten wij het vermogen hebben, openlijk uit te spreken, dat wij den absoluten staat afwijzen. Alle absolutistisch streven stuit heden alleen nog maar op de weerstand van iedere gemeenschap, die nog iets van het Christendom wil. Het is een zaak van geestelijk zelfbehoud.

3°. De invloed van politieke en geestelijke minderheden in de wereld is altijd buitengewoon groot geweest.

4°. Eén van de tradities van het Nederlandsch geloofsleven is toch wel die van vrijheid en verdraagzaamheid. Er is in Nederland altijd geweest een minderheid van, laat ons zeggen, „Remonstrantsch” gezinden.

De Voorzitter wil even doen opmerken, dat Mr. JACOBSON niet heeft bedoeld de Remonstrantsche Broederschap van een uitspraak in dezen te weerhouden, maar er alleen voor terugschrok deze vergadering van 80 menschen die uitspraak te laten doen.

Ds. SIRKS wijst erop, dat de staat naast pseudo-godsdienstige ook anti-godsdienstige leerstellingen kan poneeren. Onze positie zal gaan tegen deze beide.

Repliek

Prof. VAN HOLK kan — daar hij aanstonds moet vertrekken — slechts op de tot dusver gemaakte opmerkingen antwoorden.

Tegenover Mr. JACOBSON meent hij, dat de formuleering toch moeilijk korter kan zijn; wij missen n.l. in onze Broederschap alle sociale uitspraak. Wat een volk, wat een staat, wat een kerk is, dat weten onze gemeenteleden niet maar zoo opeens.

Tegenover Mr. VAN ROIJEN verklaart Spr. zich tot iedere concessie in de formuleering bereid, waar het een betere redactie zou gelden. Tot zelfverheffing is voor ons Nederlanders allerminst reden, maar met zeker zakelijk inzicht mogen wij er toch voor opkomen, dat in Nederland vrijheid en verdraagzaamheid een veel breeder bodem hebben gevonden dan elders. Wij behandelen minderheden toch wel anders dan de Habsburgers! Nederland en Engeland zijn in de zeventiende en achttiende eeuw voorbeelden van geestelijke vrijheid. Er is hier een kennelijk verschil van staatsbeleid en ook van volksgeaardheid. 100 % verdraagzaamheid is in de wereld nu eenmaal uiterst zeldzaam te vinden!

Inderdaad moet erkend worden, dat de Algemeene Vergadering niet de Broederschap is; maar als het gaat om een uitspraak van ons kerkgenootschap, dan kunnen de gemeenten die toch nog minder geven. Het gezag van de Remonstrantsche „leerstellingen” wordt toch gevonden bij de Algemeene Vergadering!

Ook op het staatsabsolutisme moet men zich wel heel goed bekwamen en men moet het ook wel noemen (§ 5). De Christelijke kerk mag hier niets prijsgeven! hoe meer zij vasthoudt, hoe meer de staat zal inbinden.

De Voorzitter brengt nogmaals, onder applaus der Vergadering, dank aan den inleider, die, zeer tot zijn spijt, thans moet vertrekken.

Nu zal niet meer gediscussieerd worden over den inhoud van de vijf punten, maar nu gaat het om de vraag, of de bespreking van deze zaak eerst in de gemeenten moet plaats hebben (zooals Mr. JACOBSON dat namens Rotterdam voorstelt) of dat deze Vergadering het ons Convent machtigt, zich hierover uit te spreken (VAN HOLK, KLEIJN).

De Heer PAARDEKOOPEL acht een compromis in dezen wenschelijk en mogelijk. De concept-verklaring is als verklaring „binnenkamers”, d.w.z. tegenover de gemeenteleden, wellicht te aanvaarden. Maar zouden wij deze verklaring ook naar buiten geven, dan treden de bezwaren door Mr. JACOBSON genoemd, toch wel sterk naar voren. Het Convent zal dus hebben uit te zien naar een meer gemeenschappelijke verklaring, ook mede van andere kerken dus, of anders een kortere verklaring der Broederschap hebben te geven, die ook door de Besturen der gemeenten is heengegaan.

Mr. WESTEROUEN VAN MEETEREN vraagt, wanneer zullen wij dan die uitspraak van de Broederschap hebben? Is een Bijzondere Algemeene Vergadering mogelijk? Wat zegt de Sociëteits-Commissie hiervan?

Jhr. DE GRAEFF meent, dat de beste weg is, deze zaak in de gemeenten te brengen. Deze rapporteeren aan de Sociëteits-Commissie, die de gegevens verwerken en weer doorgeven kan aan het Convent.

Ds. SIRKS: Wij tobben hier bij deze beslissing met ons eigen kerkbegrip: De nood van onze Broederschap was bij het aan de orde stellen van dit onderwerp het uitgangspunt. Spr. vraagt de afgevaardigden, of ook in hunne kringen deze zaak niet dagelijks een onderwerp van discussie uitmaakt. Er is toch wel een gemeenschappelijke meening, die wortelt in de traditie der Broederschap en wij mogen niet schromen haar te uiten. Wij moeten ook klaar zijn. De bedoeling is niet allereerst, om deze verklaring naar buiten te brengen. Als we gedwongen zouden worden, ons uit te spreken tegenover den Staat, dan zou de Commissie tot de Zaken dit moeten doen. Daarom gaat het thans niet, maar wel zou het dan van belang zijn voor de Commissie, dat onze Algemeene Vergadering zich reeds uitgesproken heeft. Het geldt hier dus een interne verklaring, maar die verklaring richt zich tenslotte toch wel naar buiten en dat kan onze Algemeene

Prof. v. Holk
verlaat de
vergadering.

Wat doet de
Broed. met
dit referaat?

Vergadering toch ook wel doen; zij kan toch tot de andere kerken spreken. Maar dan heeft het alles vóór, dat wij allereerst komen tot een verklaring van uit eigen kring. Het is een voorrecht van onze kleinheid, dat wij, bij alle verscheidenheid, toch in een groot gemeenschapsgevoel ons kunnen uitspreken.

Ds. ELDERING zou graag zien 1°, dat deze Algemeene Vergadering liefst eenstemmig, maar anders bij meerderheid van stemmen, uitspraak, zich in geest en hoofdzak te vereenigen met de concept-verklaring;

2°, dat het referaat van Prof. VAN HOLK gedrukt werd en als brochure uitgegeven op kosten van de Broederschap;

3°, dat op de gewestelijke landdagen in September deze dingen werden behandeld.

Dan kan men aan de Commissie tot de Zaken overlaten om te doen, wat verder noodig mag blijken.

Wat bijzonderheden betreft, is het zeker noodzakelijk, dat deze verklaring nader bekeken wordt, zoo bijv. op het punt van vrijheid en verdraagzaamheid.

Voorstel-
Ds. Wegerif.

Ds. WEGERIF pleit voor uitgave door de Broederschap van de concept-verklaring met toelichting van Prof. VAN HOLK. De uitgave zou kunnen geschieden met een voorrede van de Sociëteits-Commissie, als bij het Oriënteeringsboekje, met de opmerking, dat in dit geschrift een communis opinio van de Algemeene Vergadering is neergelegd.

Mevr. HONDIUS spreekt als haar inzicht in dezen uit, dat de Bestuursleden hier aanwezig toch wel hun verantwoordelijkheid gevoelen en dus ook wel een beslissing kunnen en mogen nemen.

Na korte pauze noodigt de Voorzitter de afgevaardigden uit, zich nog stellig uit te spreken.

De Heer VAN BUUREN meent, dat uitspraak stellig niet tot het volgend jaar kan wachten.

De Heer BEUN is van oordeel, dat onze Broederschap in het algemeen zich toch zeer zeker met deze punten zal kunnen vereenigen. Bespreking vooraf op gemeenteevonden had hij wel van groot belang geacht; maar door het late verschijnen van Handelingen I was dit niet mogelijk. Een uitspraak van de Algemeene Vergadering lijkt hem nu toch wel heel noodig.

Mevr. BRAND-v. d. Veur acht een duidelijke verklaring zeer noodzakelijk ook vooral tegenover de jeugd.

Mr. DE GRAEFF verklaart namens de Sociëteits-Commissie, dat zij, overleg met Rotterdam, zich aansluit bij het voorstel van Ds. WEGERIF. De brochure zal dus als aanvulling van het Oriënteeringsboekje met voor- en nawoord van de Commissie worden uitgegeven, waarin duidelijk wordt gezegd, dat inleiding en verklaring geen principiële tegenspraak vonden in de Algemeene Vergadering. Bespreking in de gemeenten blijft gewenscht — opmerkingen en bezwaren wil men dan wel ter kennis van de Commissie brengen. Ook andere kerken worden uitgenoodigd zich uit te spreken.

Dr. HAENTJENS: er is periculum in mora! Is het niet gewenscht deze uitspraak tevens te geven in den vorm van een motie?

Ds. WEGERIF: in de voorrede van de brochure komt immers te staan: „De Algemeene Vergadering van 1934 gaf opdracht”, enz.

Mej. Ds. G. L. VAN DALFSEN vraagt, of de „resolutie” dan nu niet in de pers komt. Publicatie.

Dr. SPARNAAIJ: wat is die resolutie zonder de toelichting van Prof. VAN HOLK?

Ir. CARRIÈRE merkt op, dat wij toch niet alleen willen uitspreken, dat we geen bezwaren hebben tegen deze verklaring, maar zeer beslist ook dat we er achter staan.

Ds. SIRKS meent, dat de verklaring wél gepubliceerd moet worden, maar dat het noodzakelijk is daarbij te vermelden, dat ze is opgesteld door het Convent van predikanten, dat de Algemeene Vergadering verklaart zich in strekking daarmee te vereenigen, maar dat zij later nader toegelicht en geformuleerd zal worden.

De Voorzitter verzoekt de Vergadering zich over publicatie, of-niet, uit te spreken. Met algemeene stemmen wordt besloten, dat de verklaring wél in de pers zal komen.

Eveneens met algemeene stemmen wordt nu het voorstel der Sociëteits-Commissie aangenomen. Voorstel
Soc.-Comm.
aangenomen.

De Heer VAN HEUSDEN rapporteert dan, mede namens de Heeren VAN DEN HOUTEN en HOLSBOER, dat zij de rekening van het Legaat-KRIGHOUT in orde hebben bevonden. Rekening-
Krighout
in orde
bevonden

Mr. VAN ROIJEN verklaart desgelijks aangaande het Legaat-VAN CATTENBURG. Eveneens de
rekening-van
Cattenburg.

De Begroting wordt door de Vergadering goedgekeurd. Begroting
goedgekeurd.

De Voorzitter vraagt dan nog de goedkeuring van het geheele Jaarverslag, die gaarne door de Vergadering wordt gegeven. Het Jaarversl.
goedgekeurd.